

OTTOMAN REPAIRS AT GÜL MOSQUE IN ISTANBUL ABSTRACT

Gül Mosque is an important historical monument for the Byzantine and Ottoman period. There is no accurate information about the construction date and the name in the Byzantine period. Although sources mention different names generally, there is a settled opinion on the name (of the building) as Hagia Theodosia. The building, which was used as a mosque during the Ottoman Empire, is an important component of cultural heritage that stand out in the historical peninsula skyline.

In this article, the intervention and repairs of the Gül Mosque in the Ottoman period will be examined through archival documents. The data on the material, technique and terminology mentioned in the archival documents will be presented and changes in the Ottoman period will be evaluated together with the photographs and drawings.

Gül Camii'nde Osmanlı Dönemi Onarımları

İSMAİL SAĞDIÇ*

1. Amaç ve Yöntem

İstanbul, Fatih ilçesi, Küçük Mustafa Paşa Mahallesi, Gül Camii Sokağı ile Vakıf Mektebi Sokağı'nın kesişiminde, 258 pafta, 2248 ada, 1 parselde yer alan Gül Camii'nin Aya (Hagia) Theodosia Kilisesi olduğu yolunda yerleşmiş bir görüş olmakla birlikte, kaynaklarda yapı için farklı adlar da zikredilmiştir (Şekil 1a, b) (Eyice, 1996; Mamboury, 1925). Caminin yapım tarihi ve Bizans dönemindeki adı

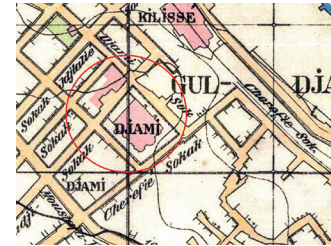
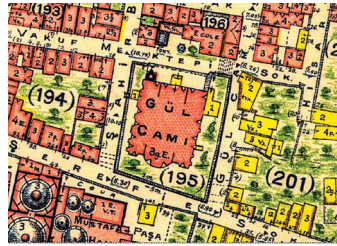
İstanbul, Fatih ilçesinde yer alan Gül Camii'nin (Aya/Hagia Theodosia Kilisesi?) yapım tarihi ve Bizans dönemindeki adı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Osmanlı'dan bugüne cami olarak kullanılan yapı, Tarihi Yarımada'da bulunan önemli kültür varlıklarından biridir.

hakkında kesin bir bilgi yoktur. Osmanlı'dan bugüne cami olarak kullanılan yapı, Tarihi Yarımada silüetinde öne çıkan önemli kültür varlıklarından biridir.

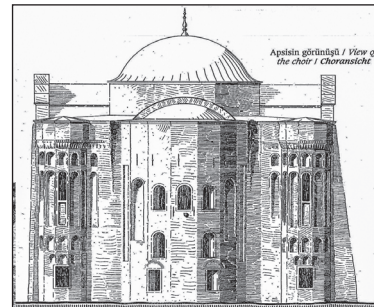
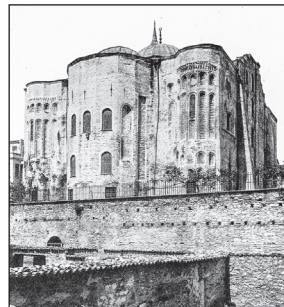
Bu makalede, Gül Camii'ne Osmanlı döneminde yapılan müdahale ve onarımlar arşiv belgeleri üzerinden incelenecektir. Arşiv belgelerinde zikredilen malzeme, teknik ve terminolojiye dair veriler ortaya konularak, Osmanlı dönemindeki müdahalelerin yapının hangi bölümünde ne gibi değişiklikler meydana getirdiği fotoğraf ve çizimlerle birlikte değerlendirilecektir.

2. Yapının Tarihi Süreci

Yapının Aya Euphemia adına yapıldığı, fakat Latin işgalinden sonra 13. yüzyılın sonunda adının Theodosia'ya dönüştürüldüğü iddiası dışında, İmparator I. Basileios döneminde (867-886) inşa edildiği ya da daha eski bir yapının yenilenmesi veya ihyası suretiyle kurulduğu şeklinde farklı görüşler mevcuttur (Eyice, 1996). Müller-Wiener ve Gurlitt, yapının Theodosios Kilisesi olarak tanımlanmasının yanlış olduğunu ve bu tarihlendirme için bir dayanağın da Pantokrator Kilisesi cephesine benzeyen, yani daha geç bir döneme ait olmayan kenar apsisler olduğunu söylemektedir (Şekil 2a, b) (Müller-Wiener, 2002; Gurlitt, 1999).

Şekil 1a. Gül Camii, Pervititch haritası, b. Gül Camii Alman Mavileri

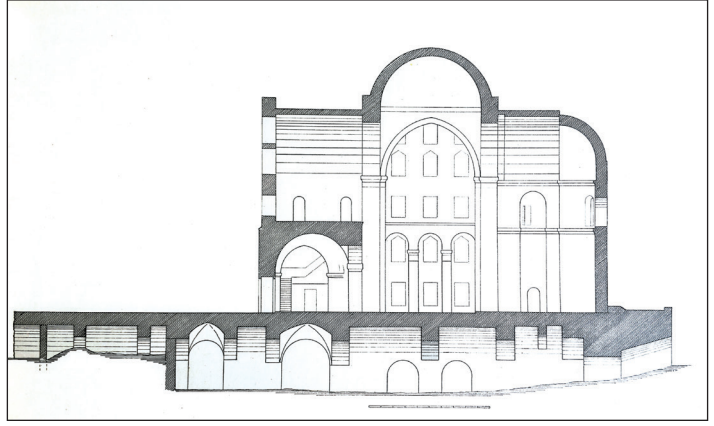
Şekil 2a, b. Apsis cephesi (Gurlitt, 1999: Levha LIX, LIX).

Schafer, inşa teknikleri üzerinden Gül Camii'nin 11-12. yüzyıllarda yapıldığı sonucuna varmakta ve yapının Aya Theodosia değil, Hristos Evergetis Manastırı Kilisesi olabileceğini ileri sürmektedir (Schafer, 1973). İnciciyan ise, yapının Latin istilasında Dominiken keşişlerinin

eline geçtiğini, bakire Rosario'ya izafeten Sancta Rosario olarak adlandırıldığını belirtir (İnciciyan, 1976).

Yapı, "kapalı haç planlı"dır; narteks kısmı mevcut değildir. Narteksten günümüze yalnızca kuzey yan duvarı kalmıştır. Eyice, yapının doğusunda, üç apsisten

ortadaki daha geniş olmak üzere iki yan apside çok sayıda niş ve bunların içinde tuğla bezemeler olduğunu; bu iç mekân düzenlemesinin, yapının 13. yüzyılın sonu ya da 14. yüzyılın başında geçirdiği büyük onarımda bu bölümlerin yeniden yapıldığına işaret ettiğini söylemektedir (Eyice, 1996).

Sekil 3a, b. Gül Camii alt yapısı (Schafer, 1973; Tablo 21, s. 50).

3. Gül Camii'nde Osmanlı Dönemi Onarımları

Gül Camii, tuğla¹ tonozlu bir bodrum üzerine inşa edilmiş olup bu alt yapı (mahzen) 1453'ten sonra bir süre Tersane-i Amire deposu olarak kullanılmıştır (Şekil 3a, b) (Ayvansarâyi, 2001; Müller-Wiener, 2002).

Hadikatü'l-Cevâmi'de yapının Sultan II. Selim zamanında minare eklenerek camiye dönüştürüldüğü ifade edilmekle birlikte, 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri kayıtlarında "Câmi-i Gül" diye söz edilmesi, yapının II. Selim döneminden önce de cami olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır (Ayverdi ve Barkan, 1970).² Eyice de, 5 Cemâziyelâhir 895'te (26 Nisan 1490) yapının camiye dönüştürülme çalışmalarına başladığını ve bu işin altı ayda bitirildiğini belirtmektedir (Eyice, 1996).³

Osmanlı döneminde caminin içinde Gül Baba denilen bir zatın kabri olduğu için yapıya bu adın verildiği söylenir (Eyice, 1996). Ayrıca yapının apsisinin güneyinde, mihrabın sağ tarafındaki payenin içinde küçük bir döner merdivenle ulaşılabilen bir hücrede, on iki havariden ikisinin kabrinin bulunduğu kaynaklarda geçmektedir (Ayvansarâyi, 2001) (Şekil 4).⁴

Melchior Lorichs (Lorck) (1526/27-1583) tarafından Galata bölgesinden bakılarak çizilen İstanbul panoramasında (1559), Gül Camii'nin yerinde ahşap çatılı ve minareli bir yapı görülmektedir. Resmedilen yapının cephe kompozisyonu bugün mevcut olan cepheyle uyuşmamaktadır (Şekil 5). Eyice, caminin 1509 depreminde kubbesini ve bütün üst yapısını kaybettiği-

ni, bu felâketin ardından yapının ahşap çatı ile örtülerek kullanılmaya devam edildiğini, Melchior Lorichs tarafından bu halinin resmedildiğini aktarır. Eyice, II. Selim döneminde Mimar Sinan'ın Hassa baş mimarı olduğu yıllarda, bu ahşap çatının yerine bugünkü yan cepheler ile ana kemerler ve kubbenin yapılmış olabileceği görüşündedir (Eyice, 1996).

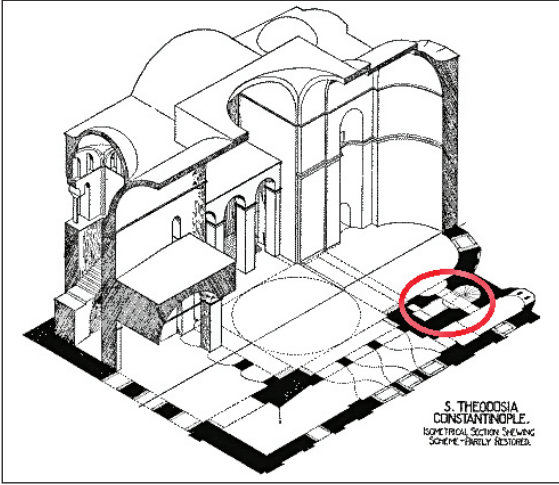
Müller-Wiener, Gül Camii'nin Sultan IV. Murat zamanında tamir edildiğini belirtmekte, Semavi Eyice ise Wiener'in bu konuda kaynak göstermediğini, dolayısıyla bu bilginin doğruluk derecesini kontrol etmenin mümkün olmadığını söylemektedir (Müller-Wiener, 2002; Eyice, 1996). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ise, Gül Camii'nin IV. Murat zamanında tamir edildiği ve orta kubbenin

1. Gül Camii'nde kullanılan Bizans dönemine ait tuğlaların boyutları; 33 cm uzunluk ve 4 cm kalınlığındadır. Bizans tuğlası genellikle kare şeklinde olup İstanbul'daki yapılarda nadiren dikdörtgen olanlara da rastlanmaktadır (Kâhya, 1996, s. 171-182)

2. Ayvansarâyi'nin verdiği tarih, muhtemelen yapıya minarenin eklendiği tarihtir.

3. Semavi Eyice, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet yazmaları arasındaki bir icmal defterinde (no. 93) bu uygulamaya dair bir kayıdın mevcut olduğunu belirtmektedir (Eyice, 1996).

4. Ayvansarâyi, bu odacığın üzerinde "Merkad-i Havâriyyûn-ı Ashâb-ı İsa Aleyhisselâm" yazısının bulunduğunu söylemektedir (Ayvansarâyi, 2001).

Şekil 4. Gül Camii kesit / Perspektif (Milligen, 1912, s. 182).

Şekil 5. Melchior Lorichs, Prospect of Constantinople⁵

Şekil 6. Ana kubbe ve tonozlar (Fotograf: İ. Sağdıç)

Şekil 7. Ana kubbe, tonozlar ve kemerler (Fotograf: İ. Sağdıç)

Şekil 8a., b. Cornelius Loos (1710)⁷; Phillipe François B. de Gudenus (1760)⁸Şekil 9. Henry Aston Barker (1801)⁹

etrafına küçük kubbeler yapıldığından bahsedilmektedir (Kahraman vd., 2006) (Şekil 6).⁶

Yapıda payelere oturan dört ana kemerin sivri kemer oluşu, bunların Osmanlı döneminde eskilerinin yerinde ya tamamen ya da kısmen yapıldığına işaret eder (Eyice, 1996)

(Şekil 7). Çatı örtüsünü, ortada kubbe ve onu çevreleyen dört yönde daha alçak seviyedeki beşik tonozlar oluşturmaktadır. Haç şeklindeki planın köşelerindeki kare birimlerin üzeri kubbeyle örtülüdür.

Yapının orta apsis duvarının ilave edilen pencerelerle birlikte yeniden

düzenlendiği görülmektedir (Şekil 8a, b; 9). Osmanlı döneminde iki yan cephesi çok pencere olarak inşa edilen yapının apsis cephesi dışındaki üç cephesinin üst bölümleri kademeli olarak biçimlendirilmiş, iki yan cephesi payanda ve gömme ayaklarla tahkim edilmiştir. Onarımlarda tuğla

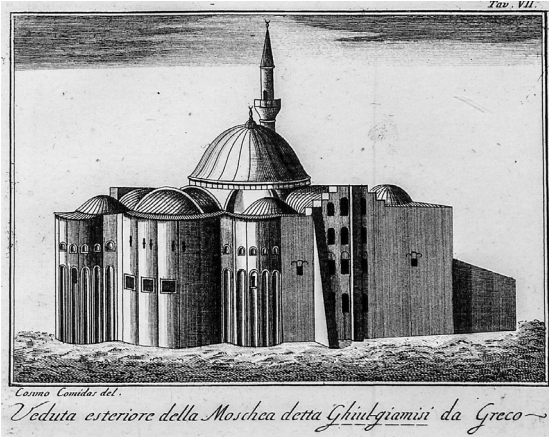
5. [https://socrates.leidenuniv.nl/ \(Part 14\) ya da http://hdl.handle.net/1887.1/item:1276978](https://socrates.leidenuniv.nl/ (Part 14) ya da http://hdl.handle.net/1887.1/item:1276978). Görsel, orijinal çizim üzerinden yapının belirginleştirilmesi suretiyle makale müellifi tarafından oluşturulmuştur.

6. "...orta kubbenin canib-i etrafına hurde hurde kubbeler edüb guya bir gül misal kubbe olduğu için Gül cami derler" ((Kahraman vd., 2006, s. 105).

7. [http://collection.nationalmuseum.se/eMP/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultListView/result.t1.collection_list.\\$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=0&sp=3&sp=SdetailList&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=6](http://collection.nationalmuseum.se/eMP/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultListView/result.t1.collection_list.$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=0&sp=3&sp=SdetailList&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=6) (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019)

8. <http://www.artnet.com/artists/phillipe-francois-baron-de-gudenus/vue-de-la-ville-de-constantinople-capitale-de-8azhPNA7n0Nw61pn9ZyUcQ2> (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019)

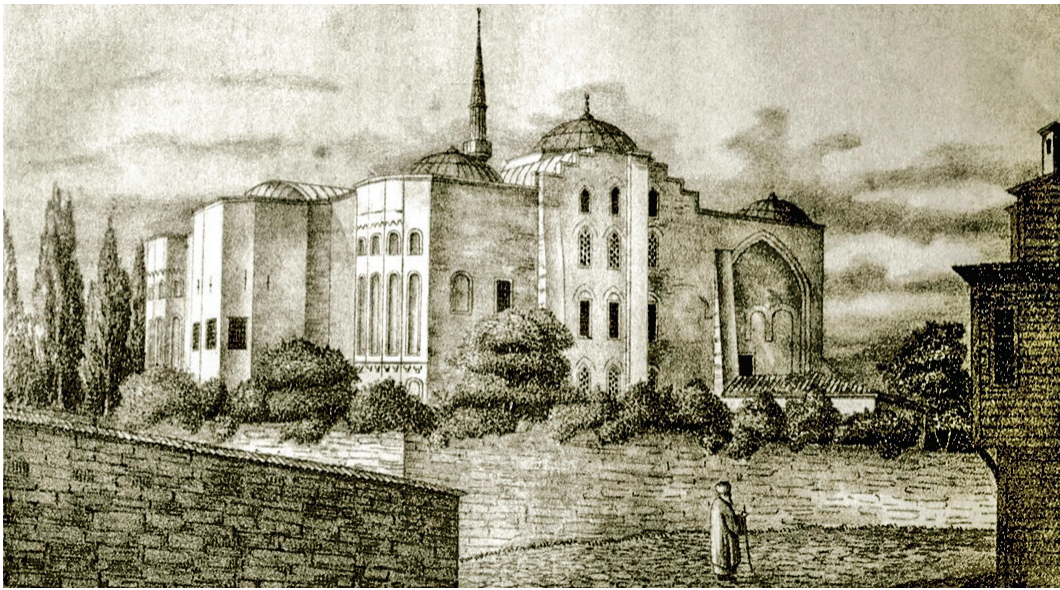
9. <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/63730/plate-4-panorama-constantinople-and-environs> (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019)

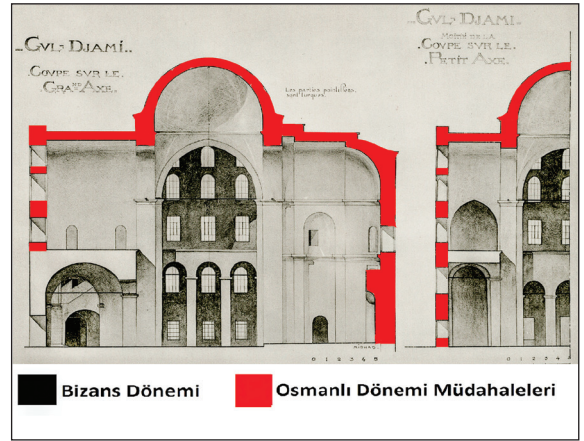
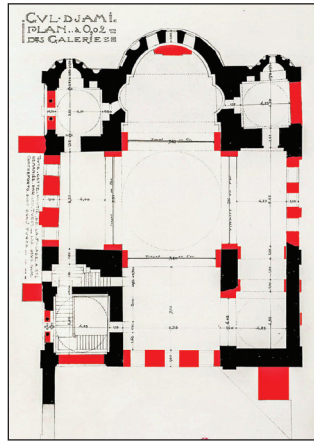
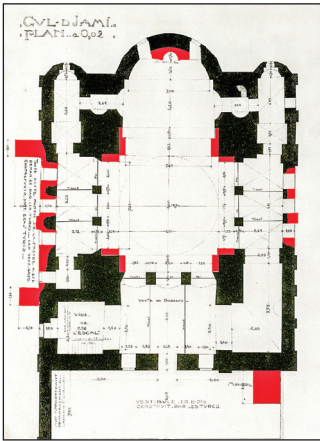
Şekil 10. Carbognano'nun 1794 tarihli gravürü
(Carbognano, 1974: Tav. VII).

Şekil 11. Camide kademelendirilen üst bölüm
(Fotograf: İ. Sağdıç).

Şekil 12.
Paspates'e
ait gravür
(Paspates,
1877, s. 320)

Şekil 13a, b, c. Gül Camii, zemin kat planı ve kesitler (Ebersolt ve Thiers, 1913, Levha XXVII, XXIX).¹⁰

ve taş malzemenin birlikte kullanıldığı görülmektedir (Şekil 10-12).

Caminin mihrap duvarı dışında, üç sahında pâyeler üzerine oturan galeriler vardır. Osmanlı dönemi

minde yapının pandantiflerinin, kemerlerinin, kubbelerinin, neredeyse batı köşesinin tamamının ve beşik tonozlarının yenilediği ve yapının, üst kısımlarıyla eski

kiliseden belirgin biçimde uzaklaşan bir görünüm kazandığı açıktır. Kadınlar mahfiline çıkan merdiven Osmanlı döneminde eklenmiştir (Gurlitt, 1999) (Şekil 13a, b, c).

10. Osmanlı döneminde gerçekleştirilen yapısal müdahaleler makalenin müellifi tarafından Ebersolt çizimi üzerinde kırmızı renkle belirtilmiştir (Ebersolt ve Thiers, 1913).

Şekil 14a, b.
Hünkâr mahfili
(Fotograf: İ. Sağdıç);
Encümen Arsivi,
1942, sıra no. 483.

Gül Camii'nin Osmanlı dönemindeki onarımlarına ilişkin arşiv belgeleri incelendiğinde, yangın ve deprem vd. sonucunda oluşan hasarlara dönük müdahaleler dışında, mahfilin, son cemaat mahallinin, şadırvan ve çeşmenin, suyollarının, helâların, kurşun kaplamaların onarımı gibi başlıkların öne çıktığı görülmektedir. Bu belgelerde, yapılan müdahalelere ilişkin ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Yapıdaki onarımlara ilişkin bilgi sunan en eski belge, 1755 tarihli "irad ve masarifat defteri"¹¹ olup burada hünkâr mahfili onarımından bahsedilmektedir (EV.HMH.d 4524).

Kaynaklarda hünkâr mahfilinin Sultan II. Mahmut döneminde yapıldığı belirtilmektedir. Hadîkatü'l-Cevâmi'nin metnini tamamlayan Ali Satı Efendi'den aktarılan bu hatalı bilginin farklı kaynaklarda tekrarlandığı görülmektedir (Eyice, 1996; Öz, 1987). Söz konusu irad ve masarifat defterinde hünkâr mahfili onarımından bahsediliyor oluşu, bu bölümün Sultan II. Mahmut'un onarımından en az yarım asır önce de mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.¹²

Yapının onarımına ilişkin ayrıntılı bilgilerin bulunabileceği tek belge olan 1759 tarihli keşif defterinde;¹³ hünkâr mahfilinde pencere doğraması yapılması, mevcut camlı çerçevelerin yenilenmesi, tuğla derzi yapılması, hünkâr mahfilinin bazı yerlerinde boya tamiri, sıva

Şekil 15. Çevre duvarı (Fotograf: İ. Sağdıç)

yenilemesi, kiremit aktarımı, mahfil merdiveni tarafındaki boyalı kafesin ve boyasının yenilenmesi, hünkâr mahfilinde dış kiler kapısı tarafında mermer taklidi sıva ile hünkâr mahfili kapısı dış yüzünde yer yer taş kesmeli sıva yapılması vd. iş kalemleri zikredilmektedir (BOA EV.HMH.d. 5172) (Şekil 14a, b).

Yine bu keşif defterinde; cami kubbesi üzerindeki mevcut kurşunların yoğun yağmur nedeniyle hasara uğradığı ve malzeme kayıplarının oluştuğu, dolayısıyla kurşunların değiştirilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁴ Ayrıca yapının iç mekânında cam duvar¹⁵ yapılmasından bahsedilmekte, ancak kullanılan cam malzemenin niteliğine ilişkin bir bilgi verilmemektedir (BOA EV.HMH.d. 05172).

Aynı defterde; hünkâr mahfili tarafında, yani yapının kuzeyinde kalan çevre duvarında horasanlı

derzle moloz duvar yapılması ve üzerindeki tuğla harpuştaların yenilenmesi, bu duvarın iç yüzüne horasanlı taş kesmeli beyaz sıva uygulanması ve diğer duvarların üzerindeki harpuştaların onarılması işleminden söz edilmektedir. Günümüzde bu duvar üzerinde çimento katkılı harç ile yapılmış harpuştalar bulunmaktadır; duvarın bazı kısımları günümüzde de hasarlı durumdadır (Şekil 15).

Söz konusu moloz duvarda, tuğlayla iki sıra hatıl oluşturulduğu ve çevre duvarı üzerinde bazı devşirme taş ögelerin kullanıldığı görülmektedir. Minare kürsüsüne ve son cemaat mahalline bitişik durumdaki muhdes yapının son dönem eklentisi olduğu, yapının çevre duvarını kullandığı ve bu duvar üzerindeki pencerelerin sonradan açıldığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Şekil 16a, b).

11. BOA.EV.HMH.d. 4524, H. 1168 Ca 29 (M.13 Mart 1755)

12. Hadîkatü'l-Cevâmi'de "Sultan Mahmud Han" olarak zikredilmesi ve evvel veya sâni olarak belirtilmemesi de karışıklığa sebep olmuş olabilir. Zira hünkâr mahfilinin onarım tarihi (1755) Sultan I. Mahmut'un vefatından sonradır.

13. (BOA EV.HMH.d. 5172; Gül Camii, Hoca Ali Camii ve Fethiye Camii'nin tamir masraflarının sıralandığı 1759 tarihli keşif defteri. Bu dosya içerisinde, yapının onarımına dair bilgi, "Keşf-i Cami-i Gül der kurbu Cebe Ali", başlığı altında verilmektedir.

14. "Cami-i Serif kubbesi üzerinde mevcut kurşunların fena bulup kesret-i matardan rahnedar olmağla..."

15. Cam duvar terimi yapının üst kotundaki açılmayan alçı pencereler için kullanılmakta olup dış duvar üzerinde olanlarına "astar camı" denilmektedir. Cam duvarlarda, iç duvar üzerinde olan içlikler ise "yüz camı" olarak adlandırılmaktadır (Ayverdi, 1989; Mazlum, 2011).

Aynı defterde son cemaat mahallinin çatısında kiremit aktarımı, tuğla döşemelerin yer yer tamiri ile horasanlı derz tamiri ve tavanındaki sülügen¹⁶ boyanın yenilenmesinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte, minarenin bitişiğinde tahta perde ve kapı yapıldığı ve kiremit aktarımında horasan harcı kullanıldığı da bu defterde kaydedilmiştir.¹⁷

Söz konusu mahalde tuğla malzemeyle döşeme tamiri yapılabildiği belirtilmekle birlikte, hangi tür tuğla kullanıldığına dair bir bilgi verilmemiştir (BOA EV.HMH.D. 05172). Millingen'in çizimlerinde Gül Camii'nin son cemaat mahalli döşemesinin, şeshane tuğlası ve dikdörtgen tuğla olmak üzere muhtelif şekil ve boyutlarda tuğlalarla kaplı olduğu görülmektedir (Şekil 17a).

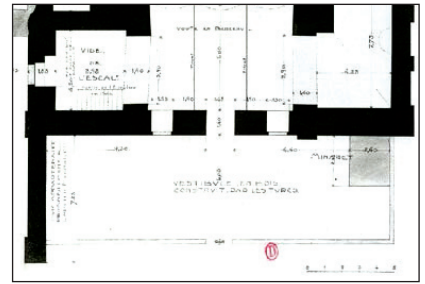
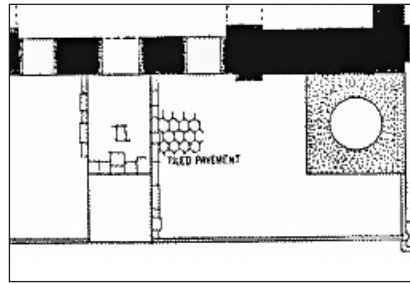
Ebersolt ve Millingen'in çizimleri Ebersolt ve Millingen'in çizimlerinden, son cemaat mahallinin 1912-1913 yıllarında ahşap malzeme kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 17b). Ancak, 1928 tarihli Pervititch haritasında da son cemaat mahalli yoktur; bu bölümün 1913-1928 yılları arasındaki bir tarihte yanmış olduğu söylenebilir (Bkz. Şekil 1a).

Yirminci yüzyılın ilk yarısına ait bir fotoğraf incelendiğinde; yapının kuzeybatı duvarı üzerinde görülebilen izlerden, son cemaat mahallinin çatısının boyutları hakkında fikir edinilebilmektedir (Şekil 18).¹⁸ Günümüzde bu kısmın duvarları kârgir olup tek yöne eğimli çatısı Marsilya kiremitiyle örtülmüştür (Şekil 19).

Yine 1759 tarihli keşif defterinde, günümüze ulaşamayan özgün şadırvan yapısıyla ilgili olarak; etrafına yeni, boyalı bir parmaklık yapılarak üzerindeki pirinç telin yenilenmesi, horasan harcı kullanılarak musluk etrafına kayağan²⁰ taşı

Şekil 16a, b. Çevre duvarı, Encümen Arşivi, sıra no. 483; Çevre duvarında açılan pencereler (Fotograf: İ. Sağdıç)

Şekil 17a., b. Gül Camii son cemaat mahalli döşeme detayları (a. Millingen, 1912, s. 182; b. Ebersolt ve Thiers, 1913, Levha XXVII)

Şekil 18. Son cemaat mahalli ve giriş saçağı¹⁹ (Encümen Arşivi, sıra no. 48).

Şekil 19. Son cemaat mahalli (Fotograf: İ. Sağdıç, 2015)

16. Sülügen: Minium (Kırmızı kurşun) ile bezir yağı ve nefit yağı karıştırılarak yapılan kırmızı boya ya da demirin pastan korunması için kullanılan kırmızı renkli astar (Sönmez, 1997, s. 101).

17. Bu uygulamada harç, kiremitleri sabitlemek amacıyla kullanılmaktadır.

18. Pervititch haritasında caminin giriş kapısı üzerinde belirtilmiş olan ahşap sundurma bu fotoğrafta görülebilmektedir.

19. Encümen Arşivi dosyasında fotoğrafın tarihine ilişkin bir veri bulunmamakla birlikte, düzenlenen kayıt belgesi 14 Mayıs 1942 tarihli dir.

20. Kayağan taşı: 1. Arduvaz, kayrak taşı. Doğadan 8-9 cm kalınlığındaki bloklar halinde çıkarılır ve ayrılabilir özelliğinden dolayı ince levhalar haline getirilip çatı örtüsü, döşeme kaplaması ve kaldırım taşı olarak kullanılır. 2. Mermer helâ taşı anlamında da kullanılmaktadır (Sönmez, 1997, s. 56).

21. Osmanlı döneminde çoğunlukla "pûlâd" terimiyle ifade edilen çelik, demirden çok daha sert ve hafif bir alaşımdır.

döşenmesi ve çelik (*pûlâd*)²¹ musluk lülesinin tamir edilmesi, eksik olanların yerine yeni musluk takılması, mevcut oturak tahtasından boyalı pervaz yapılması ve muslukların önündeki oturakların karaağaçtan tahtalarının yenilenmesi hususları zikredilmektedir. Pervititch haritasında şadırvan, yanındaki çeşme ve helâ kısmına göre oran olarak şimdiki boyutlarından daha küçük ölçülerde çizilmiştir. Mevcut helâ ve şadırvanın özgün yerinde, fakat yeni bir malzeme ve farklı bir tasarımla yeniden yapıldığı görülmektedir.

Aynı keşif defterinden öğrenilen bir diğer husus da, mevcut üç helâda (*memşâ*) onarım ve derz tamiriyle hazne ve musluklar üzerindeki saçaklarda kiremit aktarımı yapıldığı bilgisidir. Caminin helâlarının 1928 tarihli Pervititch haritasında, tarihi çeşmenin hemen arkasında yer aldığı görülmektedir.²² Bunun dışında; helâlar ve çevresindeki onarımlar, sokak taşlarında horasanlı derzle tamir ve kayıgan taşından döşeme yapılması, su kuyusundaki tulumbanın yenilenmesi, lağım tamiri ve alın tahtası üzerindeki kurşun borunun değiştirilmesi vb. onarımlar keşif defterinin diğer maddelerini oluşturmaktadır (BOA EV.HMH.d. 05172).²³

Yapıya Sultan II. Selim zamanında eklendiği bilinen minareye ilişkin olarak, aynı keşif defterinde; “derz tamiri ve badana yapılması” işlemi kaydedilmiş olup²⁴ minarenin yapısal sorunlarına ilişkin herhangi bir ifade mevcut değildir (Ayvansarâyi, 2001).

Yapının, Osmanlı dönemi boyunca Haliç kıyılarından başlayarak güneye doğru yayılan yan-

Şekil 20a. Minare külâhı (Milligen, 1912, s.164); b. Minare külâhının soğan biçimli hali (İstanbul VGM, 1979)

gınlardan zarar gördüğü tahmin edilmektedir; kaynaklarda 1633’de Cibali Kapısı dışında başlayan yangının, Gül Camii’nde de tahribat yapma ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilmektedir (Cezar, 1963). Diğer bir yangın ise, Harik-i Ekber denilen ve Gül Camii civarında Çingiraklı Mahallesi’nde başlayan, İstanbul’un geçirdiği en büyük felaketlerden biri olan 22 Ağustos 1782 tarihindeki yangındır. Bu olayın, camide hangi boyutta bir tahribata sebep olduğu bilinmemektedir (Derviş Efendizade, 1994). Bahsi geçen yangınların yapıda hasara neden olup olmadığına dair bir arşiv belgesine rastlanmamıştır. Yapının yangından zarar görmesine ilişkin en eski tarihli belgede;²⁵ 1789 yılında caminin minare ve külâhının çıkan yangından zarar gördüğü belirtilmektedir (BOA AE.SABH.I. 4/357).

1811 tarihli bir hatt-ı hümayundan; Gül Camii’nin minaresinin, “mail-i inhidam” (yıklamak üzere) durumunda olduğundan, sökülerek yeniden inşa edilmesi için mahalle sakinleri

tarafından arzuhaller sunulduğu öğrenilmektedir (BOA HAT 1513/36).²⁶ Keşif sonrasında ise, minarenin yenilenmesi için daha önce sunulan hatt-ı hümayun doğrultusunda; söz konusu minarenin sökülmesi, keşif defterinde düşünülmüş olan söküm işlemi ücreti gerektiği kadarıyla ilave olunarak dikkatlice yeniden inşa edilmesi ve camide de gerekli olan bakım onarımın, yani “termin ve tamir”in yapılması hususu zikredilmektedir (BOA HAT 1513/36).²⁷

Bu belge dışında, minarenin söküm işlemine ve yeniden inşasına ilişkin bilgi içeren herhangi bir arşiv belgesine rastlanmamıştır. Barok profilli şerefe çıkmasının, bu söküm işleminden sonraki inşaa çalışmalarında yapıldığı söylenebilir.²⁸ Aston Barker’ın çizimi 1811 yılında sökülüp yeniden inşa edilen minareden önceki durumu yansıtmaktadır (Bkz. Şekil 9). Minare külâhı Carbognano, H. A. Barker ve Paspates’in çizimlerinde konik formda iken, 20. yüzyıl başına ait bir fotoğrafta bu kısım soğan boğumlu şekliyle karşımıza

22. Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivindeki söz konusu 1951 tarihli rölöve ve tadilat projesinden, bu tarihte helâ kısmının plan semasında değişiklik yapıldığı ve özgün helâların günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

23. Söz konusu keşif defterinde sayılan mekânlar haricinde bazı mahallerde kaldırımların yenilenmesi gerektiği belirtilmekte olup malzemelerin nakline ilişkin olarak kullanılan küfe, kürek ücreti ve taşıma (hamaliye) ücreti de zikredilmiştir.

24. Bugün mevcut olan minare küfeki taşından yapılmıştır. Bu belgede minareye badana ve derz tamiri yapılmasından bahsedilmesi, 1811 yılında sökülmesi istenen minarenin, kiliseden camiye dönüştürülen Fenari İsa, Molla Gürani ve Zeyrek Camileri vd. örneklerde olduğu gibi tuğladan yapıma ihtimalini düşündürmektedir.

25. Yangında zarar gören Fatih, Sehzade, Zeyrek, Kalenderhane ve Gül Camiilerinin minare ve külâhlarının durumu (BOA AE.SABH.I. 4/357, H. 1203 B. 10/M. 6 Nisan 1789).

26. Yapının minaresinin, 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen depremlerden (1766 Depremi ve sonraki İstanbul depremlerinden) etkilenmiş olma ihtimali yüksektir.

27. Müfettiş Efendi ve Hassa Mimarı tarafından, (*maklûa-ı baha*) sökümün yirmi bir bin dört yüz otuz üç buçuk kuruş bedel karşılığında yapılabileceği belgede ifade edilmektedir.

28. Eyice, yapının şerefe çıkmasının Barok silmeli biçimiyle 1766 Depremi’nden sonra inşa edilen minarelerin bir benzeri olduğu söylemektedir (Eyice, 1996).

çıkılmaktadır (Şekil 20a, b). Küfeki taşından yapılmış mevcut minarenin şerefe korkulukları ve külâhı, 1979 tarihinden sonra yeniden inşa edilmiştir (Şekil 21a, b, c).²⁹

Yine 1811 tarihli bir hatt-ı hümayunda; Gül Camii'nin suyollarının tamiri ve yenilenmesi³⁰ ile şadırvanın suyollarının tamirine ilişkin³¹ yazışmaların yapıldığı görülmektedir.

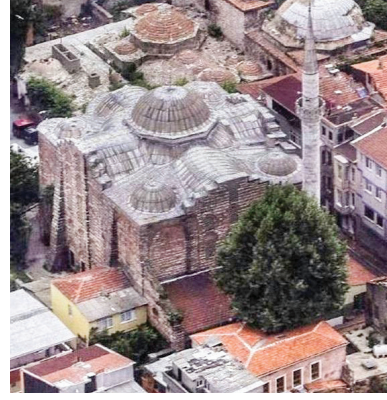
Sultan II. Mahmut dönemine gelindiğinde, yapıda esaslı bir onarım yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir (Eyice, 1996; Ayvansarâyi, 2001). İkinci Mahmut dönemine ait 30 Haziran 1839 tarihli bir arşiv belgesinde, mahfil kısmının "tamir ve tecdidi" için gereken meblağın Haremeyn Hazinesi'nden verilmesi hususu zikredilmektedir (AE. SMHD.II. 116/9801).³² Mahfil-i hümayunun bu padişah zamanında yapıldığı fikri, bu bölümün Sultan II. Mahmut zamanında onarılması sebebiyle ileri sürülmüş olabilir.

Sonraki süreçte, 6 Ekim 1883 tarihli bir arşiv belgesinden yapının yangından zarar gören bölümlerinin olduğu anlaşılmakta, fakat bu mahallin yapının hangi kısmında bulunduğu bilgisine yer verilmemektedir. Bununla birlikte, belgede yapının yangından zarar gören kısımları ile son cemaat mahalli, çeşme ve helâlarının da onarıldığından bahsedilmektedir (İ.ŞD. 66/3865).³³ Bu belge, daha çok harcanan meblağın nasıl ödeneceği konusuna odaklanmakta, teknik bir detay barındırmamaktadır.

13 Eylül 1895 tarihli diğer bir belge; yapının 1894 İstanbul

Şekil 21a. Minare (Fotograf: İ. Sağdıç)

Şekil 21b. Yapının Genel Görünümü (Gökyüzünden İstanbul İbadethaneleri, s. 135)

Şekil 21c. Minarenin hasarlı halini gösteren 1970 tarihli fotoğraf (VGM Arşivi)

Şekil 22. Mahfil tarafındaki muhdes yapı (Fotograf: İ. Sağdıç)

Depremi'nden zarar gördüğü ve Gül Camii'nin muhacirlerin kalacağı bir mekân olarak iskân edildiği belirtilmektedir (BOA İ.EV. 10/45)^{35, 36}.

Ayrıca yapının hünkâr mahfili tarafındaki cephesine bitişik olan ve 18. yüzyıl gravürlerinde³⁷ yer almayan müstemilat tarzındaki ek

yapının varlığı, ilk olarak Barker'ın çiziminde görülür (Bkz. Şekil 9). On sekizinci yüzyılın sonunda yapıldığı anlaşılan bu ek, 19. yüzyıl gravürlerinde de görülmektedir.³⁸ Pervititch haritasında da burada ahşap bir yapı vardır (Bkz. Şekil 1a). Arşiv belgelerinde inşası ve tamirine ilişkin herhangi bir veriye

29. İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinde yapılan araştırmada; arkasında 1979 tarihi yazılı olan siyah beyaz bir fotoğrafta minarenin şerefe korkulukları ve külâh kısmının olmadığı görülmektedir (Bkz. Şekil 21 c).

30. 25 Ocak 1811 tarihli, BOA HAT 1513/68 numaralı hatt-ı hümayun (H.1225 Z. 29): *Haremeyn-i Muhteremeyn'e bağlı evkaftan Darüssade Ağası el-Hac Besir Ağa'nın Fındıklı'daki ma-i leziz çeşmesi ile İstanbul'da bulunan Gül Camii'nin su yollarının tamir ve tecdid masraflarının Haremeyn Hazinesi'nden karşılanması.*

31. 24 Eylül 1855 tarihli BOA MVL 347/10: Küçük Mustafa Paşa civarındaki Gül Camii şadırvanının su yollarının tamiri. H.1272 M. 12).

32. "Haremeyn-i Muhteremeyn Evkafı'na tabi Darüssade Ağası Besir Ağa Camii kurbunda vaki Kalenderhane Camii ile Ayasofya-i Kebir Camii bitişiğindeki Sultan Selim Han, Sultan Mehmed Han, Sultan Murad Han Evkafları mülhakatından Cibali'de vaki Gül Camii'nin mahfil-i hümayunları ile Eyüb'de bulunan Hızır Cavus Mektebi'nin tamir ve tecdidi için gereken meblağın Haremeyn Hazinesi'nden verilmesi" (AE.SMHD.II. 116/9801, H.1255 R. 17).

33. "...Cami-i şerifin muhterik olan bazı yerleri ve son cemaat mahallinin ve çeşme ve helâlarının mukaddema makam-ı acizi de sıfahen verilen ruhsata mebni marifetiyle inşa ve tamir olunarak hitama reside olmuş..." (İ.ŞD. 66/3865, H.1301M. 17/6 Ekim 1883).

34. Onarım, Evkaf-ı Hümayun tamirat memuru Hacı Osman Efendi tarafından düzenlenen bir icmal defteri üzerinden işleme alınmıştır.

35. "...Gül Cami-i şerifi geçen sene hareket-i arzdan rahnedar olmasına mebni keşf ve münâkasası..." (H. 1313 Ra. 23/M.13 Eylül 1895).

36. "...derununa muhacirin iskân edilerek..." (BOA İ.EV. 10/45; H.1313 Ra. 23).

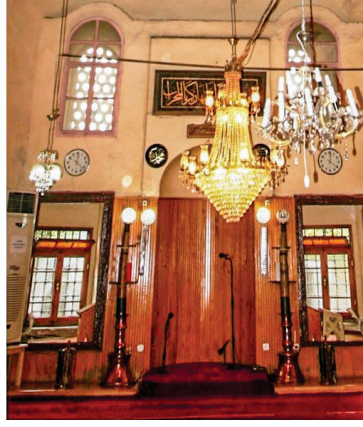
37. Cornelius Loos, Phillipe Françoise B. de Gudenus ve Cosimo Comidas Carboğnano'nun gravürleri (Bkz. Şekil 8a, b; 10).

38. Paspates'in gravürü (Paspates, 1877) (Bkz. Şekil 12).

rastlanmayan bu yapının yerinde, bugün benzer şekilde konumlanan muhdes bir bina vardır (Şekil 22).

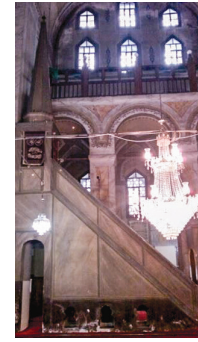
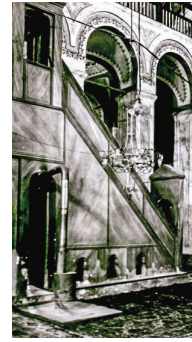
Yapıya minare ve mihrap kısmının eklenmesine ilişkin herhangi bir arşiv belgesine rastlanmamıştır. Bugünkü mevcut mihrap bölümünün üzeri boyalı ve lambri kaplıdır; 20. yüzyıl başına ait bir fotoğrafta, mihrap kemeri ve mihrap nişi üzerinde, caminin mevcut tezyinatı ile birlikte yapıldığı anlaşılan kalem işlerinin bulunduğu görülmektedir (Şekil 23a, b). Eyice, yangınlardan sonra muhtemelen yenilenmiş olan mihrap ve ahşap minberin belirli bir sanat değerinin bulunmadığını belirtir. Ancak, Gurlitt'e ait fotoğraf ve çizimler ile 20. yüzyılın ilk yarısına ait bir fotoğraftan,³⁹ minberin Osmanlı dönemindeki halini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır (Şekil 24a, b, c).

On dokuzuncu yüzyıl sonuna gelindiğinde, yapıya ilişkin arşiv belgelerinin daha çok camideki kursunların tamiri hakkında olduğu görülmektedir.⁴⁰ Bu belgelerde, onarımların kimler tarafından yapıldığına dair bilgiler de verilmektedir. Örneğin, 20 Nisan 1896 tarihli bir belgede caminin kursunlarının “kursun müteahhi-

Şekil 23a, b.
Mihrap
(Fotoğraf: İ. Sağdıç, 2018)

b. Mihrap
(Encümen Arşivi, sıra no. 483).

Şekil 24 a. Minber, 1912 (Gurlitt, 1999, Levha LXI).

Şekil 24b. Minber, 1942 (Encümen Arşivi, sıra no. 48).

Şekil 24 c. Minber (Fotoğraf: İ. Sağdıç, 2018).

di” marifetiyle “tamir ve termin” olunacağı belirtilmektedir (BOA BEO 768/57532). Bununla birlikte, onarım işlerinin gayrimüslim tebaadan kalfaların uhdesinde yapıldığı dikkat çeken hususlardan biridir. (BOA BEO732/54840;

BOA ŞD.127/11; BOA ŞD. 130/33).⁴¹ Yapının bulunduğu mahallede, 20. yüzyıl başında ve sonrasında birçok yangın çıkmıştır; fakat bu yangınların yapıya ne ölçüde zarar verdiği bilinmemektedir (Eyice, 1996).⁴²

4. Sonuç ve Değerlendirme

İstanbul'un fethinden sonra, 16 yüzyılda camiye dönüştürülerek günümüze kadar bu işlevde kullanılan yapı, bedeli Osmanlı vakıf sistemi tarafından karşılanan onarımlarla günümüze kadar mevcudiyetini muhafaza etmiştir.

Yapıdaki onarımlara ilişkin arşiv belgeleri incelendiğinde,

deprem ve yangınlar yüzünden meydana gelen yapısal hasarların esaslı onarımlarla, zaman içerisinde iklim, doğal yıpranma vb. nedenlerle oluşan hasarların ise basit onarım ölçeğindeki müdahalelerle giderildiği görülmektedir.

Yapısal hasarlara dönük müdahaleler dışında; hünkâr mahfili,

son cemaat mahalli, su yolları, helâlar, şadırvan, çeşme tamiri gibi bölümlere ilişkin onarım başlıklarının öne çıktığı görülmektedir. Yapının hem dış hem iç bölümlerine ait bu onarımların, gerekli görüldükçe ihtiyaç hissedilen mahallerde yapıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

39. Encümen Arşivi (14 Mayıs 1942, sıra no. 483).

40. “Küçükmustafapaşa'daki Gül Camii'nin kursunlarıyla bazı mahallerinin tamiri” (BOA İ.EV.6/31 (H.1311 Za. 09, H.1311 Za. 03). ŞD. 130/33 (H. 1311 L. 19) “Küçükmustafapaşa'da vaki Gül Camii'nin kursunlarıyla bazı mahallerinin tamiri” (Evkaf 4).

BEO 768/57532, (H 1313 Za.07) “Küçükmustafapaşa'da kâin Gül Camii kursunlarının tamiri zımında fazla görülen mebalığın vakfa masraf kaydı” (Evkaf).

41. 4 Mart 1840 (H.1255 Z. 29) tarihli İstanbul'da Cibali Kapısı dahilinde bulunan Gül Camii'nin tamirat masraflarının Harameyn Hazinesi'nden karşılanmasına ilişkin bir arşiv belgesinden: “...neccar kalfalarından Kefork (Kevork) kalfa kulları marifetiyle tamir ve tecdid ve reside-i hüsn-ü hitam olmus...” denilmektedir (BOA HAT 1630/23).

“...tamiratın Todorı kalfa marifetiyle icra kılınacağı..” (BOA BEO 732/54840) (H.1313 Ra. 9)

“...müteahhidî Fenari Tanaş Kalfa uhdesinde karar eden...” (BOA ŞD.127/11) (H.1311 L. 19)

“...Fenari Yani Kalfa uhdesinde karar eden ...” (BOA ŞD. 130/33) (H.1311 S. 06)

42. İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_Gec_00097, Sehremaneti Hey'et-i Fenniyesi, 1318 “Fatih-Cibali Kapısı'nda Seferikoz Küçükmustafapaşa'da Gül Camii ve Molla Hüseyin mahalleleri dahilinde 18 Kanun-ı evvel sene 1317 tarihiyle sur dahili ve haricinde vuku'bulan harik mahallinin hey'et-i atiki ile cedidini irâe eder bir kıt'a haritanın mevkiasıdır” (31.12.1901).

Yapının onarıma ilişkin en eski belge, 1755 tarihli hünkâr mahfilinin onarımından bahseden bir “irad ve masarifat” defteridir. 1811 tarihli bir diğer belgede; yapının minaresinin depremde zarar gördüğü, sökülerek yeniden yapılması için ahali tarafından arzuhaller sunulduğu bahsedilmektedir. Diğer bir belgede ise, yapının 1894 depreminde zarar gördüğünü belirtmektedir (BOA İ.EV. 10/45, H.1313 Ra. 23/ M. 13 Eylül 1895).

Yapıdaki Osmanlı dönemi onarımlarında kullanılan malzemelere bakıldığında, demir, kurşun, pirinç gibi metallerin kaplama, parmaklık, lüle, boru gibi yapının farklı bölümlerinde kullanıldığı; bağlayıcı malzeme olarak horasan harcının uygulandığı; tuğla malzemeye ise, zemin kaplaması ve çevre duvarlarındaki harpuştaların onarımında yer verildiği görülmektedir.

Arşiv belgelerinde kayda geçen onarımlara dair izler, daha sonraki

süreçte meydana gelen yangınlar ve yapılan onarımlar nedeniyle, caminin güncel durumuyla karşılaştırıldığında yapı üzerinde bütünüyle okunamamaktadır. Araştırma sonucu ortaya çıkan veriler; tarihi yapıdaki dönem eklerinin tarihlendirilmeleri ve onarımlarına ilişkin literatürde tekrar edilemeyen bazı hatalı verilerin, arşiv belgeleri üzerinden doğruluğunun teyit edilmesi hususunun restorasyon ve mimarlık tarihi açısından önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arseven, C. E., 1983, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
 2. Ayvansarâyi, H., Ali Satı' Efendi, S. Besim Efendi, 2001, *Hadikatü'l-Cevâmi-İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar*, 1. baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.
 3. Ayverdi, E. H., 1989, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri*, İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
 4. Ayverdi, E. H., Barkan, Ö. L., 1970, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul.
 5. Carbognana, Comidas, C., 1794, *Descrizione Topografica dello Stato Presente di Costantinopoli, arricchita di figure umiliata alla sacra real maestà di Ferdinando IV, Re delle due Sicilie*, Bassano.
 6. Cezar, M., 1963, “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, s. 327-409.
 7. Dağdelen, İ. (yay. haz.), 2006, *Alman Mavileri 1913-1914: I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, İBB Yayınları, İstanbul.
 8. Derviş Efendizade Derviş Mustafa Efendi, 1994, *1782 Yılı Yangınları*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
 9. Ebersolt, J., Thiers, A., 1913, *Les églises de Constantinople*, Paris.
 10. Eyice, S., 1996, “Gül Camii”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 14, s. 223-225.
 11. Gurlitt, C., 1999, *İstanbul'un Mimari Sanatı*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetler Vakfı Yayını, Ankara.
 12. İnciciyan, P. G., 1976, *Onsekizinci Asırda İstanbul*, 2. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
 13. İTO, 2010, *Gökyüzünden İstanbul İbadethaneleri*, yayın no. 66, İstanbul.
 14. Kahraman, S. A., Dağlı, Y., (yay. haz.) 2011, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
 15. Kahya, Y., 1996, “İstanbul Bizans Mimarisinde Tuğla Boyutları Üzerine”, *Doğan Kuban'a Armağan*, Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 171-182.
 16. Mamboury, E., 1925, *İstanbul Rehber-i Seyyahin*, Ritso ve Mahdumu Neşriyatı, İstanbul.
 17. Mazlum, D., 2011, *1766 İstanbul Depremi, Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, 1. baskı, İAE Yayınları, İstanbul.
 18. Millingen, A., 1912, *Byzantine Churches in Constantinople: Their History and Architecture*, Londra.
 19. Öz, T., 1987, *İstanbul Camileri*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
 20. Paspates, G. A., 1877, *Byzantinai Meletai: topographikai kai historikai*, Konstantinoupolis.
 21. Pervititch, J., 2003, *Sigorta Haritalarında İstanbul / Istanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
 22. Schafer, H., 1973, *Die Gül Camii in İstanbul*, Deutsches Archäologisches Institut, Istanbuler Mitteilungen, Tübingen.
 23. Sönmez, N., 1997, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- URL 1: <http://images.doaks.org/artamonoff/> (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019).
- URL 2: <http://www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/index.htm> (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019).
- URL 3: <https://www.loc.gov/resource/pqa.04191/> (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019).
- URL 4: <https://socrates.leidenuniv.nl/> (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019).
- URL 5: <http://www.artnet.de> (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019).
- URL 6: <http://emp-web-84.zetcom.ch/eMP/eMuseumPlus> (Erişim tarihi: 01 Ocak 2019).

Osmanlı Arşivi Belgeleri

- Osmanlı Arşivi HAT 1513/36, Tarih: H. 1225 Z.29
Osmanlı Arşivi AE.SMHD.II., 116/9801 Tarih: H.1255 R.17
Osmanlı Arşivi HAT 1630/23, Tarih: H.1255 Z. 29)
Osmanlı Arşivi EV.HMH.d 4524, Tarih H.1168 Ca.29
Osmanlı Arşivi EV.HMH.d 5172, Tarih: H.1172.15-11
Osmanlı Arşivi ŞD.127/11, Tarih: H.09-03-1311
Osmanlı Arşivi ŞD. 130/33, Tarih: H.19-10-1311
Osmanlı Arşivi İ.EV..6/31, Tarih : H.09-11-1311
Osmanlı Arşivi İ.EV. 10/45, Tarih: H.23- 3-1313
Osmanlı Arşivi BEO 768/57532, Tarih: H.07-11-1313
Osmanlı Arşivi BEO 732/54840, Tarih: H.06-08-1313
Osmanlı Arşivi MVL 347/10, Tarih: H.12-01-1272
Osmanlı Arşivi İ..ŞD. 66/3865, Tarih: H.17-01-1301
Osmanlı Arşivi AE.SABH.I. 4/357, Tarih: H.10-07-1203

Eski Eserleri Koruma Encümeni Arşivi, sıra no. 483.

İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_Gec_00097.

İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Gül Camii'ne ilişkin dosyalar.